

ADABIY TIL ME'YORLARIGA RIOYA ETISH ZARURATI

*Akmalova Oygul**Toshkent amaliy fanlar universiteti**"O'zbek tili va adabiyot" yo'nalishi**4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Adabiy til taraqqiyoti har bir xalqning madaniyati, tarixiy merosi va zamonaviy hayotidagi muhim ko'rsatkichlardan biridir. Til jamiyatning asosi, aloqa va tafakkur vositasi sifatida nafaqat axborot uzatishni, balki milliy mentalitet, dunyoqarash, madaniyat va urf-odatlarini avlodlardan-avlodlarga yetkazish vazifasini ham bajaradi. Shu sababli, adabiy til me'yorlariga amal qilish har bir fuqaro, xususan, ijodkor, pedagog va ommaviy axborot vositalari xodimlari uchun ham juda muhim hisoblanadi. Adabiy til me'yorlarini buzish yoki ularga beparvolik ko'rsatish tilning sofliqi, boyligi, ifoda imkoniyatlari va taraqqiyotiga salbiy ta'sir etadi.

Kalit so'zlar: adabiy til, til me'yorlari, milliy madaniyat, tilga hurmat, ona tili, til sofliqi, til madaniyati, rasmiy uslub, zamonaviy til, nutq madaniyati.

Adabiy til me'yorlariga amal qilish, avvalo, tildan to'g'ri foydalanish, so'zlarni ma'noning nozik jihatlarini inobatga olgan holda tanlash va qo'llash, uslubiy jihatdan mos so'z birikmalarini to'g'ri tutashtirish, grammatik qoidalarni puxta bilish va ularga muvofiq gap tuzish orqali namoyon bo'ladi. Til me'yorlariga har tomonlama rioya etish milliy o'zlikni saqlash, o'z ona tiliga, o'z millatiga hurmat bilan qarashning eng asosiy ifodasidir. Zero, til me'yorlariga rioya qilish jamiyat taraqqiyotining, madaniy yetuklik va ilmiy salohiyatning ko'rsatkichi sifatida ham ko'zga tashlanadi. O'zbek adabiy tili o'z taraqqiyotida ko'plab tarixiy bosqichlarni bosib o'tdi va bugungi taraqqiy etgan zamonaviy bosqichda o'zining aniq, toza, mantiqiy izchil tuzilishi, ifoda imkoniyatlarining kengligi hamda uslubiy boyligi bilan ajralib turadi. Turli sohalarda, jumladan, rasmiy-huquqiy, ilmiy, badiiy va publitsistik uslublarda adabiy til me'yorlariga qat'iy amal qilinishi alohida ahamiyatga ega. Chunki har bir uslub o'ziga xos singdirilgan leksik, grammatik va fonetik xususiyatlarga ega bo'lib, so'zlovchi yoki yozuvchi ushbu xususiyatlarni bilishi va amalda qo'llashi lozim. Hozirgi zamonda jamiyat taraqqiyoti, axborot almashinuvi jarayonlarining faollashuvi va informatsion texnologiyalarning hayotimizda keng o'rin egallashi natijasida turli xil lahja, sheva va jargon so'zlarning keng tarqalishiga ham guvoh bo'lamiz. Bu esa, albatta, adabiy til me'yorlariga ayrim hollarda putur yetkazadi. Ommaviy axborot vositalarida, ijtimoiy tarmoqlarda va kundalik muloqotda til me'yorlarining buzilishi, shevaga xos yo'l-yo'lakay so'zlar, xorijiy tildan kirib kelayotgan atamalarining o'zbek tiliga moslamasdan ishlatilishi natijasida adabiy tilga begona unsurlar kirib kelmoqda.

Ushbu jarayonni boshqarish, to'g'ri yo'naltirish va adabiy til me'yorlarini mustahkamlash uchun barcha qatlam vakillaridan til mas'uliyatini his qilish, adabiy til boyliklarini chuqur o'rganish va kundalik amaliyotda ko'proq foydalanish talab etiladi [1].

Bundan tashqari, zamonaviy taraqqiyot, globalizatsiya va texnologik olam til taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatishidan tashqari, ayrim salbiy holatlarni ham yuzaga keltiradi. Ulardan asosiysi til me'yorlariga nisbatan e'tiborsizlik, ayrim qisqartma, qisqa va soddalashtirilgan so'z va so'z birikmalarining ko'plab ishlatilishi, grammatika qoidalariga etarli darajada amal qilinmaslikdir. Bu kabi muammolar, ayniqsa, yoshlarda til madaniyati, fikr ifodalash saviyasi va adabiy til imkoniyatlaridan foydalanish qobiliyatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Adabiy til me'yorlariga rioya etish davlat organlari, ta'lim tizimi, fan-texnika rivoji va ishlab chiqarish sohalari uchun ham muhimdir. Chunki rasmiy hujjat, ilmiy maqolalar, o'quv adabiyotlari va axborot vositalarida til me'yorlarining izchilligi hamda aniqligi alohida ahamiyat kasb etadi. Qonun hujjatlari, rasmiy qarorlar yoki ma'lumotnoma matnlarida adabiy til me'yorlariga qat'iy rioya qilinmasligi, noto'g'ri jumla tuzilishi yoki noto'g'ri so'z tanlanishidan ko'plab noaniqliklar, tushunmovchiliklar, ba'zan esa huquqiy ziddiyatlar kelib chiqadi. Ilmiy faoliyatda ham asarning mazmuni va sifati, uni o'quvchi tomonidan to'g'ri qabul qilinishi, dalil va isbotlarning aniq keltirilishi, xulosalarning ishonchliligi bevosita adabiy til qoidalariga amal qilinishiga bog'liq.

Pedagogik faoliyatda adabiy til me'yorlari nafaqat dars beruvchi o'qituvchi uchun, balki ta'lim oluvchilar uchun ham namunadir. Boshlang'ich sinf o'quvchisidan boshlab, oliy ta'lim muassasalari talabasigacha ona tilida to'g'ri nutq tuzishni, adabiy til imkoniyatlaridan puxta foydalanishni o'rganishi lozim. Shu sababli maktab, kollej, litsey va oliy ta'lim darsliklarida, imlo va uslubiy qo'llanmalarda adabiy til me'yorlarini aniqlik bilan yoritish, o'quvchilarda til madaniyatini shakllantirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Badiiy adabiyot, san'at, publitsistika va ommaviy axborot vositalarida adabiy til me'yorlaridan chetlashish, iboralarning adabiylashmagan, dag'al yoki mos bo'lmagan variantlaridan foydalanish, o'zbek tilining boyligi, go'zalligi va ifoda imkoniyatlarini to'liq namoyish eta olmaslik til taraqqiyotini sekinlashtiradi. Chunki bunday holatlarda o'quvchi yoki tinglovchining badiiy didi, estetik va madaniy ehtiyoji to'liq qondirilmaydi. Ommaviy kommunikatsiya sohasida ishlayotgan har bir shaxs til me'yorlariga, ayniqsa, diqqat va e'tiborli bo'lishi shart. Qanchalik har bir so'z, ibora tilga, janrga, uslubga mos tanlansa, axborot yetkazishda shunchalik aniqlik va ishonchlilik ta'minlanadi [3].

Adabiy til me'yorlarini mustahkamlash va rivojlantirish uchun amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar orasida davlat dasturlarining ahamiyati beqiyos. Maxsus qonun va farmonlar qabul qilinmoqda, soha mutaxassislari tomonidan izchil tadqiqot va monitoring ishlari olib borilmoqda. Ommaviy axborot vositalarida, xususan,

teleko'rsatuvlar, gazeta va jurnallarda, Internet nashrlarida til me'yorlariga amal qilinishi ustidan doimiy ravishda nazorat o'rnatilgan, lingvistik ekspertizalar tashkil etilmoqda. Ayni paytda normativ-huquqiy hujjatlarni adabiy til me'yorlari asosida tuzish, soha mutaxassislarini til madaniyati va malakasi bo'yicha doimiy o'qitish, imlo, grammatika, uslub darslarining ham nazariy, ham amaliy jihatdan chuqur va mukammal o'tilishiga erishilmoqda. Matbuot sahifalarida, radio va televideniya adabiy til qoidalariga amal qilinmasa, axborot iste'molchilari bilgisi va tafakkurida chalkashlik, so'zning noto'g'ri mazmuni yoki xato nutq odatlari shakllanishiga sabab bo'ladi. Xalq tilining boyligi va sofliğini asrab-avaylash maqsadida, adabiy til me'yorlari aniq ifodalangan ma'lumotlarni, axborot tusiga ega matnlarni ifodalashda asosiy ko'rsatkichga aylanishi kerak. Xususan, o'zbek tilining adabiy me'yorlarini tilshunoslik fanining dolzarb masalalaridan biri sifatida o'rganish va o'rganilganlarini amaldagi tilda qo'llash ahamiyati ortib bormoqda [4].

Axborot-texnologiyalar va raqamli kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoq va bloglar keng tarqalgan hozirgi davrda, hamma uchun ochiq, erkin muloqot muhiti vujudga keldi. Lekin bu jarayonda ba'zan tilga hurmatsizlik, til me'yorlariga rioya qilmaslik holatlari ko'p uchraydi. Xatolar, buzib yozilgan yoki talaffuz qilingan so'zlar, noaniq jumlar, shevaga xos yoki aralash uslubdagi matnlar keng tarqalmoqda. Bu esa, ayniqsa, yosh avlod til madaniyatining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ularning shakllanayotgan nutqiy ko'nikmalari to'g'ri yo'lga tushishi, tilga ehtirom, adabiy me'yorlarni bilish va ularga amal qilish orqali amalga oshadi. Til muhofazasi masalasi asosiy vazifalardan hisoblanadi. Tilning tozaligini, sofliğini, boyligini asrash milliy vazifa sifatida e'lon qilinmoqda. Ona tilining adabiy me'yoriga to'liq amal qilingan jamiyatda madaniy rivojlanish yuqori bo'ladi. Bunday jamiyatda ijtimoiy munosabatlar ham aniq, yozma va og'zaki nutqda ifoda aniq- ravon, axborot tusidagi matnlar ham sifatli bo'ladi. Bu esa milliy mustahkamlik, jamiyat birdamligini oshiradi, yosh avlodga sog'lom ijtimoiy muhitni ta'minlaydi [5].

Har bir fuqaro, xoh u mutaxassis, xoh oddiy inson bo'lsin, o'z hayotining har bir jabhasida adabiy til qoidalariga qat'iy amal qilishi kerak. Tilga mehr va hurmatli munosabatda bo'lish, o'zga til unsurlarini, noadabiy yoki shevaga xos so'zlarni ortiqcha ishlatmaslik, har bir so'z, har bir iborani joyiga va maqsadiga muvofiq qo'llash til madaniyatining muhim mezonlaridandir. Bu esa nafaqat ana'naviy madaniyat, balki milliy qadriyatlar va tarixiy merosni avloddan-avlodga yetkazishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, o'zbek adabiy tilining rivojlanish bosqichlari, yangi so'z va atamalar paydo bo'lishi, zamonaviy hayotga mos shaklda sayqal topishi adabiy til me'yorlariga qat'iy amal qilish orqali yuzaga chiqadi. Yangi atamalar, ilmiy terminlar va sohalarga oid so'zlar adabiy til asosidagi me'yorlarga mos ishlab chiqiladi va xalqqa yetkaziladi. Darsliklar, o'quv qo'llanmalari, lug'atlar va ilmiy risolalarda so'zlarning aniq, izchil hamda adabiy me'yor asosida berilishi yoshlar

tafakkurining o'sishi, savodxonlik va dunyoqarashining kengayishi uchun zamin yaratadi. Sifatli matn, aniq va lo'nda fikr faqat til me'yorlariga rioya qilish orqaligina yuzaga keladi; aks holda, so'z va jumalarning noaniqligi, keraksiz so'zlar, noto'g'ri iboralardan iborat matn paydo bo'ladi. Bunday matnda mazmun ham yetarli darajada ochilib berilmaydi. Shu boisdan, adabiy til me'yorlariga rioya qilish – zamonaviy o'zbek adabiyotining taraqqiyot omili, milliy til taraqqiyoti va ifoda imkoniyatlarining kengayishi uchun muhim kafolatdir [6].

Xulosa: Xulosa sifatida ta'kidlash joizki, adabiy til me'yorlariga rioya etish zamonaviy taraqqiyot va globallashuv sharoitida ham o'zining dolzarbligini yo'qotmagan, balki yanada muhim va zarur omilga aylangan. O'zbek jamiyatining har bir a'zosi o'z ona tilining adabiy me'yorlariga og'ishmay amal qilishi, milliy va zamonaviy til madaniyatini takomillashtirishda faol ishtirok etishi orqaligina milliy madaniyat, zamonaviy dunyoqarash, intellektual va madaniy salohiyat sifatida yorqin namoyon bo'ladi. Adabiy til me'yorlari esa tilimiz sofliqi, boyligi va yuksak madaniyatining asosi bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdukarimova, M. (2019). "Adabiy til va nutq madaniyati masalalari". O'zbek tili va adabiyoti, 2(98), 45-51.
2. Abdullayeva, S. (2018). "O'zbek adabiy tili me'yorlarining shakllanishi va ahamiyati". Filologiya masalalari, 4(90), 33-39.
3. Ahmedova, G. (2021). "Til me'yorlariga rioya qilish zamonaviy talablari". Aloqa va Adabiyot, 1(15), 55-62.
4. Ahmadjonov, X. (2017). "O'zbek adabiy tili va nutqda ifoda aniqligi". Til va adabiyot ta'limi, 2(18), 24-31.
5. Bozorova, M. (2018). "Nutq madaniyati va adabiy til me'yorlari". O'zbek tili va adabiyoti o'qitish metodikasi, 3(22), 41-47.
6. Jo'rayev, A. (2022). "Adabiy til me'yorlari va zamonaviy nutq". O'zbek tili va adabiyoti, 1(110), 15-22.
7. Karimova, N. (2020). "O'zbek adabiy tilining zamonaviy muammolari". Filologiya va tillarni o'qitish, 2(78), 29-36.
8. Matnazarova, D. (2021). "Adabiy til me'yorlariga rioya etishning ijtimoiy ahamiyati". Til va adabiyot ta'limi, 3(24), 38-44.